

С. І. Грабовський

Жертви війни

ЖЕРТВИ ВІЙНИ – особи, які загинули або постраждали під час і внаслідок воєнних дій, їхнього прямого чи опосередкованого впливу. Поняття «Ж. в.» у сучас. міжнар. праві об'єднує категорії людей, які підпадають під дію спец. угод, що обумовлюють їхні статус і права: цивіл. насел. на тер., де йдуть воєнні дії; [військовополонені](#) (зокрема повстанці й іноз. добровольці, але не терористи і найманці); поранені та хворі; потерпілі від катастроф на морі під час бойових дій; інтерновані та ін. При цьому правові норми щодо Ж. в. поширюються на збройні конфлікти як міжнар., так і неміжнар. характеру.

Їхній правовий статус регламентов. створеними на основі досвіду 2-ї світової війни Женев. конвенціями про захист Ж. в. (підписані 12 серпня 1949, набрали чинності 21 жовтня 1950). Вони містять чотири універсал. міжнар. договори: Конвенцію про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях (зобов'язує її учасників забирати з поля бою та надавати допомогу пораненим і хворим воякам супротивника, причому будь-яка дискримінація з причин статі, раси, національності, політ. переконань або релігії заборонена; усі поранені та хворі повинні бути зареєстровані, а дані про них повідомлені тій державі, на боці якої вони воювали; напад на мед. установи, сан. персонал і транспорт для перевезення поранених, хворих і сан. майна заборонений); Конвенцію про поліпшення долі поранених та хворих зі складу ЗС на морі й осіб, що потерпіли в корабел. аваріях (встановлює правила поведження з пораненими та хворими під час мор. війни, аналогічні правилам, передбаченим Конвенцією про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях); Конвенцію про поведження з військовополоненими (встановлює правила стосовно них, якими повинні керуватися воюючі сторони); Конвенцію про захист цивіл. насел. під час війни (передбачає гуманне поведження з насел., яке перебуває на окупов. тер., і захищає його права). 8 червня 1977 до Женев. конвенцій під егідою Міжнар. комітету Червоного Хреста долучені два додатк. протоколи: перший стосується захисту жертв міжнар. зброй. конфліктів, другий – захисту жертв зброй. конфліктів неміжнар. характеру; 8 грудня 2005 – третій, про введення додатк. емблеми для тих, хто опікується пораненими, хворими та постраждалими (відтоді ця емблема існує не тільки у вигляді червоного хреста, а й червоного півмісяця). Загалом Женев. конвенції є розвитком міжнар.-правових норм про захист Ж. в., раніше закріплених у [Гаазьких конвенціях про закони та звичаї війни 1899](#)

[і 1907](#) й конвенціях, підписаних у Женеві 1864, 1906 і 1929. Вони закріпили осн. принцип сучас. міжнар. права: війни ведуть проти ЗС супротивника, а військ. дії проти цивіл. насел., хворих, поранених, військовополонених заборонені. Серйоз. порушенням Женев. конвенцій є навмисне вбивство поранених, хворих, військовополонених і цивіл. насел., тортури та негуманне поводження з ними, включаючи мед.-біол. експерименти, завдання шкоди здоров'ю, примушення військовополонених до служби в армії супротивника, взяття заручників тощо. Осіб, винних у порушеннях Женев. конвенцій, вважають військ. злочинцями і притягають до кримінал. відповідальності. Женев. конвенції застосовують у випадку оголошеної війни або будь-якого зброй. конфлікту, навіть якщо одна з воюючих сторін не визнає стану війни, і у випадку окупації певної тер., навіть якщо ця окупація не зустрічає зброй. опору. Держава-учасниця Женев. конвенцій зобов'язана дотримуватися їхніх положень, якщо її противник, що не бере участь у конвенціях, де-факто у своїх діях також буде їх дотримуватися (положення обов'язкові й для нейтрал. країн). Женев. конвенції передбачають обов'язок держав-учасниць розшукувати і карати осіб, які скоїли або наказали вчинити будь-які дії, що порушують положення цих конвенцій (такі особи підлягають суду країни, на тер. якої вони вчинили злочини, або суду будь-якої країни-учасниці Женев. конвенцій, якщо вона має докази їхньої вини); регламентують порядок розслідування заяв про порушення і покладають на держави-учасниці зобов'язання прийняти закони, що передбачають ефективне кримінал. покарання винних. До Женев. конвенцій приєдналися понад 190 держав (майже всі країни світу).

У широкому розумінні до Ж. в., окрім загиблих, поранених, депортованих та інтернованих, відносять біженців та евакуйованих, а іноді враховують і непрямі демогр. втрати (ненароджених у результаті впливу воєн. часу на демографію). Практично все насел. укр. тер. періоду 2-ї світової війни можна віднести до Ж. в. Воно або потрапило у зони нім., угор. і румун. окупації; або полишило межі УРСР як евакуйовані чи біженці (3,5 млн – на Сх., 1 млн – на Зх.); або вступило до складу різних армій і військ. формувань (рад., нім., польсь., чехословац. армій, УПА, УНА, Укр. нар. рев. армії), де за роки воєн. дій майже всі вояки були поранені, вражені хворобами, пройшли через полон; або потрапило до концтаборів (рад. і нім.) чи виявилось силоміць депортованим. Таким чином, Ж. в. стало майже все насел., окрім поодиноких вояків, яким пощастило пройти всю війну без поранень, і незнач. кількості представників вищої та середньої парт. номенклатури, переведеної на тилову роботу. Значно складніше питання встановлення кількості загиблих українців під час 2-ї світової війни. Рад. статистика вела такий облік, хоча й неточний та неповний, від 22 червня 1941 до 9 травня 1945, тоді як потрібно вести його від 1 вересня 1939, коли 200 тис. українців у складі польсь. армії почали бойові дії з нацист. військами, до 2 вересня 1945, коли був підписаний акт про капітуляцію Японії. За різними оцінками, прямі людські втрати українців внаслідок 2-ї світової війни становлять 8–10 млн (інколи називають 12 млн), а демогр. втрати (заг. зменшення насел. УРСР тільки від 1 січня 1941 до 1 січня 1945) – 13,6 млн

осіб. Однак якщо вести облік повних демогр. втрат за 2-у світову війну, до цієї кількості потрібно додати й сотні тисяч депортованих, відправлених до ГУЛАГу. Станом на 2009 найточніші відомості про кількість загиблих зібрав авторський колектив «Книги пам'яті України», який створив картотеки обліково-архів. даних майже на 5 млн полеглих під час бойових дій і зафіксував ще 1 млн імен загиблих, на яких немає детал. даних, але оприлюднену цифру й досі не можна вважати остаточною. На відміну від рад. статистики, автори цієї праці вийшли за межі ідеол. упереджень і врахували не лише загиблих бійців рад. армії та рад. партизан, а й учасників нац.-визв. боротьби 1940-х – поч. 1950-х рр., хоча заг. втрати ОУН–УПА донині остаточно не визначені. За мін. оцінками ОУН втратила 8–10 тис., за макс. – 18–20 тис. осіб, УПА – бл. 57 тис. осіб. Згідно з матеріалами відкритих нині архівів НКВС від лютого 1944 до січня 1946 проведено 38 773 чекіст.-військ. операції, під час яких вбито 110 785 чл. націоналіст. підпілля та вояків УПА, заарешт. 8370 учасників ОУН і 15 969 актив. повстанців (50 058 осіб прийшли повинитися до органів НКВС). У ході репресій та бойових дій проти нац.-визв. руху в Зх. Україні загинуло понад 25 тис. рад. військовослужбовців, серед яких були й українці. Поза увагою не можна залишати й тих українців, які загинули у складі вермахту, СС, допоміж. підрозділів, охорон. і поліц. частин та ін. (достовірно відомо про 16 тис. загиблих зі складу дивізії «Галичина», Рос. визв. армії, Укр. визв. війська). Відповідно до «Книги пам'яті України» число втрат українців у рад. армії наближається до заг. числа мобілізованих (бл. 6–7 млн). Одна з гол. причин цього полягає у тому, що мобілізованих 1943–44 на звільнених від нацистів тер. УРСР, яким не видавали навіть обмундирування і штат. зброї, ставили на облік після перших боїв, у яких більшість з них гинула.

Рекомендована література

1. Кульчицький С. Демографічні втрати України в ХХ столітті // ДТ. 2004. № 39(514).

Бібліографічний опис:

Жертви війни / С. І. Грабовський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-19082>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).